

دوره حقوق شهروندی - دفتر سوم

حقوق شهروندی؛

از معاضدن حقوق تا کلیت‌های حقوق شهروندی

تألیف:

محمود عباسی

محمد مهدی مقدادی، سید طه موسوی میهن‌دوست

حسین عرفانی مقدم، محمد حسین عرفان منش، نرگس رهبر

معاونت حقوق بشر و امور بین‌الملل وزارت دادگستری

عنوان و نام پدیدآور: حقوق شهروندی از معاضدت حقوقی تا کلینیک‌های حقوق شهروندی/تألیف محمود عباسی... [و دیگران].

مشخصات نشر: تهران: انتشارات حقوقی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۲۱۶ ص.

فروست: دوره حقوق شهروندی؛ دفتر سوم.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۳۲۴-۷۲-۲

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

داشت: تألیف محمود عباسی، محمد مهدی مقدادی، سیدطه موسوی میرکلائی، حسین

عرفانی مقدم، محمدحسین عرفان‌منش، نوید رهبر.

موضوع: حقوق مدنی - ایران

موضوع: حقوق - ایران

موضوع: حقوق تطبیقی

شناسه آروده: ۱۳۴۲-۱۳۴۲

رده‌بندی کنکر: ۷۱۹۶ ح ۵۰ KMH

رده بندی دیویتی: ۴۶۷۵۰

شماره کتابشناسی ملی: ۰۱۸۴۰. ۴۷

حقوق شهروندی: از معاضدت حقوقی تا کلینیک‌های حقوق شهروندی

تألیف: محمود عباسی، محمد مهدی مقدادی، سیدطه موسوی میرکلائی،

حسین عرفانی مقدم، محمدحسین عرفان‌منش و نوید رهبر

حروفچینی و صفحه آرایی: زریب حاشمند

طرح جلد: محمد حسن عرفان‌منش

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۶

تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

چاپ و صحافی: اعتماد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۳۲۴-۷۲-۲

ناشر: انتشارات حقوقی

وزارت دادگستری؛ خیابان ولیعصر (ع)، جنب سفارت عراق، طبقه پنجم، معاونت

حقوق بشر و امور بین‌الملل

تلفن ۸۸۸۹۳۶۱۴ / دورنگار ۸۸۹۲۵۹۲۱

حق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۹	دیباچه.....
۱۵	مقدمه.....
۱۹	بخش اول: معاضدت حقوقی، مبانی و سازوکارهای ارتقای آن.....
۱۹	فصل اول - مفهوم شناسی موضوعی.....
۱۹	بحث اول - مفهوم معاضدت حقوقی.....
۲۳	مبحث دوم - مفهوم کلینیک حقوقی و انواع آن.....
۲۳	گفتار اول - کلینیک عام یا تخصصی.....
۲۴	گفتار دوم - کلینیک درمان دانشگاهی یا برون دانشگاهی.....
۲۴	گفتار سوم - کلینیک ولتی، غیر دولتی.....
۲۴	مبحث سوم - مفهوم کلینیک - ترتیب دانشگاهی.....
۲۷	مبحث چهارم: مفهوم کلینیک حقوق شهروندی.....
۳۱	فصل دوم - اهمیت، جایگاه و مبانی معاضدت حقوقی.....
۳۱	مبحث اول - اهمیت معاضدت حقوقی.....
۳۵	مبحث دوم: جایگاه معاضدت حقوقی در مقررات داخلی.....
۵۱	مبحث سوم: جایگاه معاضدت حقوقی در اسناد بین المللی.....
۵۱	گفتار اول - منشور ملل متحد.....
۵۴	گفتار دوم - اعلامیه جهانی حقوق بشر.....
۵۶	گفتار سوم - میثاق بین المللی مدنی و سیاسی.....
۵۹	گفتار چهارم - کنوانسیون منع شکنجه.....
۶۰	مبحث چهارم: مبانی نظری معاضدت حقوقی.....

گفتار اول - تأمین عدالت و تحقق دادرسی منصفانه	۶۰
گفتار دوم - کرامت بشری	۶۴
گفتار سوم - همبستگی اجتماعی	۶۷
گفتار چهارم - پیشگیری از ناهنجاری ها و اختلافات	۶۹
فصل سوم: سازوکارهای ارتقا و توسعه معاضدت حقوقی	۷۲
مبحث اول: تدوین قانون جامع معاضدت حقوقی	۷۲
مبحث دوم - حمایت دولت	۷۳
مبحث سوم - حمایت قوه قضاییه	۷۳
مبحث چهارم - مشارکت نهادهای اجرایی و اجتماعی	۷۳
مبحث پنجم - تأسیس کمیته های حقوقی	۷۴
مبحث ششم - سایر راهکارها	۷۴
بخش دوم: مطالعه تطبیقی نهادهای ترویج و تکریم حقوق شهروندی در دیگر کشورها	۷۷
فصل اول - مالزی	۷۷
مبحث اول - بخش معاضدت حقوقی	۷۸
مبحث دوم - بنیاد ملی معاضدت حقوقی	۷۹
فصل دوم - انگلستان	۸۱
مبحث اول - دفتر مشاوره شهروندان	۸۱
مبحث دوم - آژانس معاضدت حقوقی	۸۳
مبحث سوم - واحد خدمات رایگان حقوقی قانون و کلا	۸۴
مبحث چهارم - مراکز حقوقی	۸۵
فصل سوم - آمریکا	۸۵
فصل چهارم - نروژ	۸۸
فصل پنجم - سنگاپور	۸۹

فصل ششم - ایرلند	۹۰
فصل هفتم - هنگ کنگ	۹۰
فصل هشتم - استرالیا	۹۱
فصل نهم - آفریقای جنوبی	۹۲
مبحث اول - ساختار نظام حقوقی و جایگاه معاضدت حقوقی	۹۲
مبحث دوم - شیوه‌های معاضدت در آفریقای جنوبی	۹۴
مبحث سوم - مأموریت هیأت معاضدت حقوقی	۹۶
مبحث چهارم - قانون معاضدت حقوقی آفریقای جنوبی	۹۸
مبحث پنجم - کتابچه راهنمای معاضدت حقوقی	۱۰۰
بخش سوم: ضرورت تأسیس کلینیک‌های حقوق شهروندی در ایران	۱۰۵
فصل اول - نقش و جایگاه دادگاه مدنی در تحقق حقوق شهروندی	۱۰۶
فصل دوم - مبانی و مستندات فصل کلینیک‌های حقوق شهروندی	۱۰۸
مبحث اول - تعلیم و ارشاد جانشینان	۱۱۱
مبحث دوم - امر به معروف و نهی از منکر	۱۱۲
مبحث سوم - عدالت و مساوات در دادرس	۱۱۴
مبحث چهارم - جلوگیری از خطای کارگزاران و قضات	۱۱۷
مبحث پنجم - تعاون بر نیکی	۱۱۹
مبحث ششم - تکافل و همبستگی اجتماعی و مبارزه با فقر	۱۲۱
فصل سوم - اهداف کلینیک‌های حقوق شهروندی	۱۲۷
مبحث اول - اهداف و وظایف شورای راهبردی حقوق شهروندی	۱۳۰
مبحث دوم - شرح وظایف کلینیک‌های حقوق شهروندی	۱۳۰
فصل چهارم - اعضای کلینیک‌های حقوق شهروندی	۱۴۴
فصل پنجم - چگونگی فعالیت کلینیک‌های حقوق شهروندی	۱۴۵

۱۴۵ نتیجه

۱۴۷ منابع و مأخذ

۱۸۵ ضمیمه

www.ketab.ir

دیباچه

حقوق شهروندی به عنوان حقوقی که ناظر بر انسان از حیث عضویتش در اجتماع است، در هر کشوری واجد اهمیت و شایسته توجه ویژه می‌باشد. این اهمیت از آنرو است که میزان رشد و ارتقای حقوق شهروندی در یک جامعه با معیارهای توسعه‌یافتگی هر دولت ارتباط غیر قابل انکاری دارد. درست به همین دلیل است که هر دولتی با تنظیم سروکارهای مختص به خود در سطح ملی به دنبال تضمین و نهادینه نمودن - بوق شهروندی برمی‌آید. به این ترتیب، حقوق شهروندی حقوق ناظر بر زیست جمعی انسان در جامعه‌ای معین است و در نتیجه ممکن است از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت باشد.

مفهوم حقوق شهروندی هم در فرهنگ اسلامی - ایرانی و هم در اندیشه نظریه‌پردازان مسلمان مورد توجه قرار گرفته است. حقوق شهروندی در پیشینه فرهنگ اسلامی - ایرانی همواره در بایه توجه به حقوق بشر منعکس گردیده است. آموزه‌های اسلامی در این حوزه از جمله تأسیس نهاد امر به معروف و نهی از منکر و تأکید بر نهاد «سازوکارهایی چون دارالحسبه و محتسب از قرون چهارم و پنجم هجری که کارکردشان صیانت از هنجارهای خاص جامعه اسلامی و حراست از حقوق شهروندی در جامعه بوده، جایگاهی غیر قابل انکار داشته است. به علاوه تصریح به دو مرحله قبل از اجتماع یا وضعیت طبیعی و بعد از اجتماع یا وضعیت مدنی

در اندیشه علمای اسلام^۱، جملگی حکایت از عنایت و اهتمام اسلام به حقوق شهروندی دارد.

نظام حقوقی ایران نیز حقوق شهروندی را مدنظر قرار داده و علاوه بر قانون اساسی که فصل سوم آن با عنوان حقوق ملت مصادیقی از این حقوق را برمی‌شمارد، در برخی قوانین عادی نیز توجه به حقوق شهروندی ملحوظ گردیده است؛ از جمله ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵، قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۹۰/۸/۷، قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴/۲/۲.

اهتمام نظام حقوقی ایران با مقوله حقوق شهروندی در ساختارهای موجود نیز بی‌تأثیر نبوده و برخی دستگاه‌های اجرایی در میان ارکان خود بخشی را به حقوق شهروندی اختصاص داده‌اند.

در شرایطی که موازین قانونی به صورت پرکننده موضوع را مدنظر قرار داده و در ساختارها نیز بعضاً نهادهای موازی شکل گرفته و مرجع

۱. از آنجا که شهروندان هر جامعه را انسان‌ها تشکیل می‌دهند، در گونه‌های مختلف برای آن‌ها متصور خواهد بود: حقوقی اولیه و بنیادین که ناشی از طبیعت یکسان انسان‌ها است؛ از جمله حق حیات و حقوق ثانویه که ناشی از توانایی‌ها، استعدادها و ظرفیت‌های متفاوت افراد است و در جریان زندگی اجتماعی و در رقابت با دیگران به منصف ظهور می‌رسد مانند حق تصدی مشاغل مختلف. گونه نخست را می‌توان حقوق بشر و گونه دوم را می‌توان حقوق شهروندی نامید. در این زمینه علمای اسلامی از جمله فارابی وضعیت یکسان و طبیعی انسان‌ها را که موجد حقوق طبیعی یا بشری برای افراد است، وضعیت قبل از اجتماع و وضعیت متفاوت آن‌ها در زندگی اجتماعی را که در جریان زیست اجتماعی و نظر به استعدادها حاصل می‌شود، وضعیت بعد از اجتماع نامیده‌اند.

هماهنگ‌کننده‌ای تعیین نگردیده بود، اتخاذ راهکارهایی در حوزه قانونگذاری و نهادسازی ضروری به نظر می‌رسید که این مهم در دستور کار وزارت دادگستری قرار گرفت.

علاوه بر آن به منظور ارتقاء آگاهی‌های عمومی و تجهیز دست‌اندرکاران به دانش لازم در این زمینه، آموزش حقوق شهروندی از اولویت برخوردار می‌باشد؛ امری که به توسعه هدفمند مشارکت عمومی انجامیده و باروری رچا بیشتر حقوق شهروندی در بستر جامعه را به ارمغان می‌آورد.

اهتمام دولت به برآورد امید به مقوله حقوق شهروندی و تأکیدات مکرر رئیس جمهور محترم حتی پیش از آغاز به کار این دولت و در دوره تبلیغات انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۹۲ در راستای همین مشارکت عمومی و در قالب بهره‌گیری از ظرفیت جمهوریست، نظر معنا می‌یابد.

در این زمینه لازم است توجه شود که حقوق شهروندی برآمد سه موضوع است: نخست، حقوق بشر؛ دوم، مشخصات و اولویت‌های هر جامعه؛ سوم، مشارکت شهروندان. به این ترتیب مساعی دولت تدبیر و امید در مقام بسط و گسترش حقوق شهروندی آحاد ملت، هم تأکید بر خاستگاه حقوق شهروندی یعنی حقوق بنیادین و بشری است و هم عنایت به اقتضائات جامعه و فرهنگ اسلامی - ایرانی. مشارکت ملت هم به عنوان رکن غیر قابل انکار حقوق شهروندی از جمله توالی تدبیر دولت در این حوزه خواهد بود.

در چنین شرایطی، ایجاد کلینیک‌های حقوق شهروندی در سطح کشور، از آن‌رو ضرورت می‌یابد که حقوق شهروندی را از سطح دستگاه‌های اجرایی و

اقدامات اتخاذی دولت فراتر برده و مشارکت جامعه مدنی را میسر می‌سازد. در این راستا با توجه به ایجاد معاونت حقوق بشر و امور بین‌الملل وزارت دادگستری به عنوان مرجعی دولتی، واحد و منسجم جهت هدایت فعالیت‌های صورت گرفته در زمینه حقوق شهروندی، تأسیس کلینیک‌های حقوق شهروندی به عنوان سازمان‌هایی مردم‌نهاد در سراسر کشور با چشم‌انداز و اهداف مشخص به منظور ارتقاء هر چه بیشتر مشارکت شهروندان و همکاری متقابل فرد و دولت مورد توجه قرار گرفته است. موضوعی که در دستور کار معاونت حقوق بشر امور بین‌الملل و مشخصاً اداره کل حقوق بشر و پیگیری‌های حقوق شهروندی وزارت دادگستری قرار داشته و ضمن در نظر گرفتن تمهیدات لازم جهت ایجاد سازوکارهای اجرایی آن نیز فراهم گردیده است. پیشنهاد وزارت دادگستری برای بر گنجاندن بند ب ماده ۴۲ لایحه قانونی احکام دائمی برنامه ششم توسعه در بر اینکه «وزارت دادگستری مکلف است به منظور ارتقای فرهنگ حقوقی، قانون‌مداری جامعه، رعایت و حفظ حقوق و کرامت انسانی، ترویج حقوق شهروندی و پیشگیری از ناهنجاری و تخلف، نسبت به هماهنگی و تقویت سازوکارهای لازم، به روزرسانی قوانین و مقررات، آموزش همگانی حقوق شهروندی، استفاده حداکثری از ظرفیت‌های سازمانهای مردم‌نهاد اقدام نماید. این ماده می‌توانست تولید حقوق شهروندی را به وزارت دادگستری محول نماید که النهایه به تصویب نرسید، هر چند که در تبصره آن پیش‌بینی شده بود که تمهیدات لازم برای هماهنگی، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرای حقوق شهروندی و در یک کلام با ابلاغ منشور حقوق شهروندی در ۲۹ آذر ماه ۱۳۹۵ زمینه آموزش

و ترویج آن فراهم شد. لیکن به نظر می‌رسد تشکیل کلینیک‌های حقوق شهروندی در بستر اجتماع به‌ویژه در سرای محلات می‌تواند منشاء اثر و تحولی بزرگ در آموزش و ترویج حقوق شهروندی و پیشگیری از ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی باشد. البته این اقدامات مانع از اختیارات و وظایف قوه قضائیه و سایر دستگاه‌های اجرایی نیست.» از این‌رو انتظار می‌رود دولت بتواند به منظور تعالی حقوق ملت در جمهوری اسلامی ایران با ایجاد سازکارهای لازم در این زمینه منشاء اثر گردیده و وزارت دادگستری توفیق یابد تا هم‌اکنون و مساعدت دستگاه‌های دولتی، سازمان‌های مردم‌نهاد و جامعه مدنی در این زمینه گامی فرا پیش نهد. بمنه و کرمه

محمود عباسی

معاون حقوق بشر و امور بین‌الملل وزیر دادگستری

مقدمه

گسترش روزافزون سطح تعاملات افراد و نیاز جامعه بشری به نظم و امنیت عمومی و حفظ حریم انسانی در سایه صیانت از حقوق ذاتی و کرامت انسانی او، از موضوعاتی است که کشورها را به سمت ترویج و آموزش حقوق شهروندی سوق می دهد. این مهم می تواند توسط نهادهای حاکمیتی با مشارکت بخش خصوصی مورد توجه و پیگیری قرار گیرد.

استقرار آداب و عادات شهروندان و ارتقاء امنیت و اعتماد نسبت به حکومت در جامعه، هدف اصلی حقوق شهروندی است؛ هدفی که در چارچوب برخی موارد حقوق شهروندی مانند آزادی تفکر، حفظ حریم خصوصی، امنیت انسانی، حکومت قانون و نظام نظارت بر نهادهای اداری و قضایی محقق می گردد.

تحقق حقوق شهروندی نیازمند توجه به عوامل فرهنگی، مذهبی، تاریخی، سیاسی و اقتصادی در هر جامعه است. در صورت عدم توجه به این زمینه ها یا نادیده گرفتن نگرش های مذهبی حاکم در فرهنگ و جامعه یا مدنظر قرار ندادن ساختار سیاسی قدرت، یعنی فردی بودن حکومت یا دموکراتیک بودن آن، نمی توان انتظار داشت صرف اشاره به حقوق شهروندی در قانون اساسی، تضمین کننده این حقوق در جامعه باشد.

به این ترتیب شهروندی از عوامل مهم در تأسیس دولت و حکومت است. همان گونه که شهروندان در فرمانبرداری سهیم هستند، باید در

حکمرانی هم سهیم باشند. بر اساس این رابطه دوسویه، جامعه ما نیازمند اصلاح نگرش نسبت به مفهوم حقوق شهروندی می‌باشد. لازم است این اصلاح نگرش هم از درون قدرت و هم از درون جامعه و در روابط میان شهروندان صورت گیرد. به‌طور کلی افزایش سطح فرهنگ عامی و رعایت حقوق افراد به عنوان شهروندان یک جامعه و احترام به دیگران، قطعاً موضوعی است که نیاز به ورود و همکاری دولت با دیگر بخش‌ها، حاکمیتی و جامعه مدنی دارد.

تشکل‌های غیردولتی به عنوان راهکاری نو برای ارتقاء مشارکت مردمی در تعیین سرنوشت خود از آن جهت اهمیت روزافزون می‌یابند که حلقه‌ای واسط میان حاکمیت‌ها و مردم هستند. جامعه مدنی تجلی جایگزین ساختن مشارکت سازمان‌دهی شده به جای مشارکت خودجوش توده‌ها است.

گذشته از نقش جامعه مدنی، مهم‌ترین تفسیر برای اجرای حقوق شهروندی در بخش‌های حاکمیتی، عملکرد واسطه‌ان است. بدون هماهنگی و همکاری منسجم نهادهای دولتی، تأمین شدن حقوق شهروندی دشوار می‌نماید. از این‌رو عدم التزام مسئولان دولتی به اصل حکومت قانون، حکمرانی شایسته یا زمامداری مطلوب می‌تواند مهم‌ترین چالش حقوق شهروندی به شمار رود. با عنایت به این ضرورت، بعضاً نهادهایی در دستگاه‌های اجرایی در حوزه حقوق شهروندی تأسیس گردیده است.

نظر به تعدد دستگاه‌های اجرایی مرتبط با موضوع و با توجه به ضرورت ایجاد مرجعی واحد و منسجم جهت هدایت فعالیت‌های صورت گرفته در حوزه حقوق شهروندی، ایجاد سازوکارهای لازم برای تحقق حقوق شهروندی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌نمود که وزارت دادگستری به عنوان دستگاه هماهنگ‌کننده قوا و وزارت‌خانه‌ای که اساساً ماهیت فعالیت‌هایش حقوقی است پیشنهاد بند ب ماده ۴۲ لایحه قانونی احکام دائمی برنامه ششم را در کارگروه حقوقی و قضائی احکام دائمی برنامه ششم ترسانه نمود که خوشبختانه با اقبال دولت، قوه قضائیه و مجلس شورای اسلامی همراه بود و با تصویب آن در مجلس شورای اسلامی زمینه هماهنگی، برنامه‌ریزی، مدیریت حقوق شهروندی فراهم گردید. از این‌رو به نظر می‌رسد یکی از راهکارهای فرارو تشکیل کلینیک‌های شهروندی در سرای محلات با همکاری شوراهای اسلامی شهر و شهرداری‌هاست.

در این راستا به منظور ایجاد و ارتقاء امنیت و حمایت بهینه شهروندان در مواقعی که حقوق اجتماعی آنان نادیده انگاشته می‌شود، مجموعه کلینیک‌های حقوق شهروندی برای ارائه مشاوره، مددکاری، مداخلت، راهنمایی و آموزش ضروری به نظر می‌رسد.

این کلینیک‌ها با افزایش امکان حمایت از افراد در مقابل تضییع احتمالی حقوق آنها و همچنین نحوه بهره‌مندی آنان از حقوق و امتیازات شهروندی، گام مهمی جهت ارتقاء جایگاه انسان در جامعه و حفظ شأن

و کرامت انسانی و مشارکت عمومی او به شمار می‌روند. به منظور تبیین مباحث، ابتدا مفهوم و مبانی نظری و پیشینه تاریخی حقوق شهروندی مورد مطالعه قرار می‌گیرد؛ در ادامه با تشریح موازین قانونی حاکم بر حقوق شهروندی در اسناد داخلی و بین‌المللی و تبیین تجربه دیگر کشورها در این زمینه به ضرورت تأسیس کلینیک‌های حقوق شهروندی در جامعه ایرانی پرداخته خواهد شد.

مؤلفان

تهران: بیست و نهم خرداد ماه ۱۳۹۶